

Z PRACÍ ÚSTAVŮ

ADOLF KELLNER

DIALEKTOLOGICKÁ BĀDÁNÍ NA BRNĚNSKÉ FILOSOFIGKĚ FAKULTĚ

Dialektologická bĀdání mají na brněnské filosofické fakultě velmi dobrou trĀdici, a to zĀsluhou dvou našich pĚdních jazykozpytců, prof. Fr. TrĀvníčka a prof. Boh. HavrĀnka.

Se jmĚnem prof. TrĀvníčka je spjat velký rozmach moravské a slezské dialektologie v době mezi obĚma svĚtovými vĀlkami. Studium nĀřečí tvořilo od poĀtĀtku vĚdeckĚ činnosti prof. TrĀvníčka jednu z jejích dŮležitých složek. ZvŤyšenŤ zájem o nĀřečí se strany prof. TrĀvníčka byl podnícen nejen širšími potřebami vlastivĚdnými, nŤbrŤ také — a pĚdevším — cíli vĚdeckými. Dnešní nĀřečí jsou konečným stadiem v pĚrŤrozenĚm historickĚm vŤvoji jazyka, ve svĚm vnitřním skladu obsahujĤ prvky, které svŤmi poĀtĀtky sahajĤ do dob starších, někdy dokonce velmi starých, a proto poskytujĤ — vedle starých písemných pamĀtek — velmi cennŤ materiál pro prohloubenĚ poznĀní historickĚho vŤvoje jazyka. BedlivŤ zřetel k nĀřeĉnímu materiĀlu umoŤnil prof. TrĀvníčkovi řešit novĚ mnohé speciĀlnĤ otĀzky historickĚ mluvnice a zejména zmnohonĀsobit a pĚi tom ucelit historickŤ vŤvojovŤ toĤ českĚho nĀrodnĤho jazyka. PonĚvadŤ však v době, kdy prof. TrĀvníček zaĀl nal svou vĚdeckou činnost,¹ naše dialektologickĚ pĚace nepodĀvaly vŤdy dosti spolehlivŤ ani ne ŤplnŤ obraz o českých a slovenských nĀřeĉích, bylo zapotřebĤ starší zĀznamy novĚ ovĚřovat a zvlĀštĚ soustavnĚ doplňovat pĚimo v terĚnu. Z poĀtĀtku konal tuto pĚaci prof. TrĀvníček sĀm, pozdĚji, kdyŤ zaĀl v r. 1921 pŤsobil jako profesor mluvnice českĚho jazyka se zvlĀštnĤm zřetelem k dialektologii Āeskoslovenské na filosofickĚ fakultĚ Masarykovy university, snaŤil se zĤkat pro myšlenku vŤzkumu všech moravských a slezských nĀřečí svĚ ĀetnĚ posluchaĀe. V pomĚrnĚ krĀtkĚ době vznikla pod jeho vedenĤm v bohemistickĚm oddĚlení slovanskĚho seminĀře řada hodnotnŤch pĚacĤ, zachycujĤcĤch dŮležitĚ Ťseky nĀřeĉnĤ oblasti moravsko-slezské. V pĚedmluvĚ ke svĚ HistorickĚ mluvnici z r. 1935 uvĀdĤ jĤ 16 jmen pĚevĀŤnĚ svŤch bŤvalých ŤĀkŤ, z jejichŤ netištĚnŤch nĀřeĉnĤch monografiĤ Āerpal pro svĚ dĤlo.² A od tĚ doby jejich poĀet ještĚ znaĀnĚ vzrostl.

ZaslouŤil se o to nemalou mĚrou i druhŤ nĀš vynikajĤcĤ linguista prof. B. HavrĀnek, kterŤ od r. 1929 jako ředitel vedl srovnĀvacĤ oddĚlení

slovanského semináře. Rovněž prof. B. Havránek plně sdílel stanovisko o širokém dosahu nářečních studií, a proto podnět prof. Trávníčka k podrobnému prozkoumání všech moravských a slezských nářečí našel u něho plně porozumění a účinnou pomoc. Jeho velké praktické zkušenosti z práce v terénu, jakož i jeho podrobná znalost dialektologické literatury, domácí i cizí, hlavně slovanské, ale i neslovanské, byly bohatou studnicí poučení pro všechny, kdož se potřebovali vyrovnávat s dialektologickými problémy s širšího hlediska srovnávacího. I v jeho oddělení vznikly práce, které jak po stránce materiálové, tak i metodické znamenají skutečný přínos do dialektologických bádání československých.

Práce vzniklé v seminářích prof. Trávníčka a prof. Havránka jsou detailní práce monografické, popisují menší nebo větší, ale zpravidla více méně homogenní úseky nářeční oblasti moravskoslezské, a to po stránce gramatické. Některé z nich podávají zevrubný obraz celého gramatického systému, většina z nich však přestává na podrobném zachycení hláskové a tvarové soustavy popisovaného nářečí. Jejich autoři si jako předmět svých zkoumání vybírali zpravidla mluvu svého rodiště nebo území jim dobře známého. Tento postup při vymezení geografického okruhu pracovního pole má sice tu výhodu, že zaručuje nejvyšší možnou spolehlivost nasbíraného materiálu, přináší však s sebou také nebezpečí jisté nahodilosti při uskutečňování jinak přesně stanoveného pracovního plánu. Ukázala se tedy časem naléhavá potřeba, aby byl tento terénní výzkum podstatně rozšířen, aby bylo možno „posílati osvědčené pracovníky do oblastí dosud neprozkoumaných a zvláště aby bylo kde a zač uveřejňovati výsledky této práce“.³

Tyto důvody přivedly prof. Trávníčka a prof. Havránka na myšlenku zřídit při Matici moravské samostatný odbor, který by v nejužší spolupráci se slovanským seminářem při filosofické fakultě zajišťoval tento systematický vědecký výzkum moravskoslezských nářečí po stránce organizační a zejména finanční. Vhodnou příležitost k jejímu uskutečnění poskytlo sté výročí narozenin zasloužilého moravského dialektologa Frant. Bartoše. K uctění jeho památky byla v březnu r. 1937 ustavena při Matici moravské dialektologická komise, v jejíž čelo byl postaven prof. Trávníček jako předseda a prof. Havránek jako jednatel; jako pokladník byl zvolen dr. Ad. Kellner. Jako jeden z předních svých úkolů stanovila si komise objektivní a přísně vědecký výzkum nářečí v československé části Těšínska a na oblastech přilehlých. Provedením tohoto úkolu pověřila jednoho z nejstarších odchovanců bohemistického oddělení slovanského semináře, příslušníka moravské laštiny, dr. Ad. Kellnera, který během stud. roku 1937/38 prozkoumal na místě mluvu téměř všech obcí okresu fryštátského, českotěšínského, frydeckého a sousedního

okresu čadeckého na Slovensku; výsledky těchto studií pak shrnul v rozsáhlé monografii vyšlé později s názvem Východolašská nářečí. Velmi brzy začala komise také s činností publikační. V r. 1939 začala vydávat sbírku Moravská a slezská nářečí, z níž dosud vyšly 4 svazky.⁴ S takovými široce založenými výzkumnými pracemi, jako byl výzkum Těšínska, bylo však nutno brzy přestat pro naprostý nedostatek finančních prostředků. Nemohly tu pomoci nejlepší úmysly jednotlivců, kteří si většinou z vlastních prostředků hradili výdaje spojené s cestami do terénu, kteří se ochotně a obětavě zříkali autorských a redakčních honorářů, kteří však zůstávali bez účinnější pomoci z těch míst, odkud by se byla mohla právem očekávat. Za fašistické okupace Československa byla pak nadto práce komise velmi brzděna i těžkým útlakem politickým.

Po osvobození v r. 1945 pocítila se potřeba pokračovat v započatých dialektologických studiích mnohem živěji než dříve. Skutečnost, že se spisovný jazyk stal jednotným dorozumivacím prostředkem všech příslušníků národa, že se stal majetkem celého národa, národa, který se vším zápalem začal budovat novou, socialistickou společnost, zasáhla velmi podstatně do vývoje našich nářečí. Pod silným vlivem celonárodního jazyka nářečí začínají rychle měnit svou tvářnost, začíná — mluveno slovy Marxovými — proces „koncentrace dialektů v jednotný národní jazyk“. Byly však i jiné příčiny, které zejména v některých oblastech volaly po rychlém zachycení jejich nářečí. V některých částech naší republiky došlo k velkým přesunům obyvatelstva, podmíněným potřebou osídlit rozsáhlé prostory našeho pohraničí. Na některých místech dochází k míšení jazykově velmi různorodého živilu, které nemůže zůstat bez vlivu ani na řeč domácího obyvatelstva.

Aby bylo možno úspěšně zvládnout tyto zvýšené úkoly, které doba s takovou naléhavostí postavila před moravskou a slezskou dialektologií, bylo při slovanském semináři brněnské filosofické fakulty zřízeno samostatné dialektologické oddělení, jehož vedení bylo svěřeno prof. dr. Ad. Kellnerovi.

Především šlo o to, aby byl pokud možno v dohledné době dokončen výzkum nářečí ve Slezsku. Mluvilo pro to hned několik důvodů: zejména 1. nevídaný rozmach průmyslu na Ostravsku, který tím, že v dosud nebývalé míře podporuje vzájemný styk příslušníků různých lokálních nářečí nebo dokonce různých nářečnických i jazykových typů, vede k intenzivnímu stírání nářečnických rozdílů nejen na vlastním Ostravsku, nýbrž i v oblastech přilehlých, na Opavsku, Těšínsku, Místecku a Valašsku, 2. zesílený tlak spisovného jazyka v jeho podobě mluvené i psané na nářečí, 3. okolnost, že Slezsko bylo po odsunu německého živilu svědkem značného pohybu obyvatel, a konečně 4. bezprostřední sousedství Slezska s jazykovou oblastí polskou.

První pozornost byla obrácena na Opavsko, jehož mluva byla done dávna poměrně nejméně známa přes to, že se nejdéle těšila pozornosti badatelů. Již v r. 1946 vedoucí oddělení Ad. Kellner prošel celé česko-polské pohraničí na Opavsku a Hlučínsku, při čemž měl možnost blíže se seznámit s mluvou téměř celého pětinského úseku, v r. 1947 zkoumal dialekt spálovský, bernatický a nářeční typ starojický, o prázdninách r. 1948 v doprovodu dr. St. Králíka ze Slezského studijního ústavu v Opavě podrobil systematickému průzkumu okrajová nářečí jihoopavská a Hlučínsko a o prázdninách r. 1949 dokončil průzkum nezbádaných úseků okrajových nářečí na západním a východním Opavsku a podnikl nové kontrolní zájezdy na Hlučínsko a jižní Opavsko. — V téže době, kdy Ad. Kellner studoval okrajová nářečí na Opavsku, jeho žák Ar. Lamprecht, rodák ze Štítiny u Opavy, zkoumal zevrubně nářeční typ středopavský.⁵ A tak společným úsilím učitele a žáka a ochotnou finanční pomocí Slezského kulturního ústavu v Praze a Slez. studijního ústavu v Opavě podařilo se aspoň zčásti splatit dluh české společnosti vůči Slezsku.

Zatím v dialektologickém oddělení slovanského semináře vyrůstal zdatný kolektiv mladých — theoreticky i prakticky — dobře školených dialektologických pracovníků, takže bylo možno pomýšlet na výzkum dalších důležitých úseků nářeční oblasti moravskoslezské. Bylo docela přirozené, že se středem badatelského zájmu staly především kraje, které bezprostředně sousedí se Slezskem, především Místecko a užší Ostravsko a t. zv. Valašsko s přechodným pásem hranicko-valašskomeziříčským a s Kelečskem.⁶ Nejdříve se začalo s výzkumem Valašska. Rozhodly o tom jednak důvody praktické (dva z našich spolupracovníků narodili se na Valašsku a dosud mají k němu úzký vztah), jednak důvody věcné: blízkost průmyslového Ostravska a vzrůstající industrialisace některých valašských krajů spolu s pronikáním spisovného jazyka do nejširších vrstev působí značnou měrou na proměnu místního nářečí. Kromě toho po druhé světové válce byla životnost nářečního živlu valašského v některých krajích podstatně oslabena i odchodem značného počtu valašského obyvatelstva do krajů pohraničních. Ne posledním důvodem byla i okolnost, že nám dodnes chybí práce, která by nás přesněji a úplněji, než to mohl svého času učinit Fr. Bartoš, informovala o dnešním stavu nářeční rozrůzněnosti tohoto rázovitého východomoravského kraje. Tak o prázdninách r. 1950 pracovní kolektiv české katedry provedl pod vedením Ad. Kellnera průzkum nářečí na Rožnovsku a Vsetínsku (materiál z Rožnovska zpracovává Ant. Vašek, rodák ze Zubří, materiál ze Vsetínska A. Tkadlečková, rodačka z Jasenky u Vsetína), v r. 1951 pak v okrese valašskoklobouckém. Už dříve bylo v dialektologickém semináři Jar. Janskou monograficky zpracováno nářečí zlínského okolí. V září 1952

prozkoumal nāš kolektiv mluvu laško-moravskoslovenského pomezí (Veřovice) a pak zbývající části moravské laštiny na Místecku a užším Ostravsku. Všechny tyto akce byly vždy předem dobře připraveny jak po stránce organizační, tak i po stránce věcné (účastníci exkurse měli pro každou oblast k dispozici podrobný dotazník sestavený vedoucím výpravy, dále byli přesně instruováni o povaze a rozsahu svých úkolů), a proto měly plný úspěch. Nasbíralo se mnoho hodnotného materiálu, který nyní bude postupně zpracováván.

Výzkum nářečí severovýchodní Moravy by byl neúplný, kdyby při něm byly opominuty ty oblasti, které jsou spojujícími články mezi lašským nářečním souborem na jedné straně a mezi jazykovou oblastí hanáckou a vlastní moravskou slovenštinou na straně druhé, totiž zhruba území mezi Lipníkem a Valašským Meziříčím v poříčí Bečvy a pak Kelečsko. Úkol prozkoumat mluvu přechodného pásu na východ od Hranic vzal na sebe bývalý asistent při katedře českého jazyka a literatury dr. Jos. Skulina, oblast kelečskou zpracovává — ve spolupráci s brněnským dialektologickým oddělením — bývalý žák prof. Trávníčka a prof. Havránka, nyní vedoucí jazykovědné sekce při Slez. stud. ústavě v Opavě, dr. St. Králík. Oba pracovníci jsou se sběrem materiálu v terénu již hotovi, většinou materiál již také zpracovali a připravují nyní své rozsáhlé monografie k tisku.

Tím byl v podstatě skončen první dílčí úkol, který si dialektologické oddělení před časem bylo vytklo, totiž terénní výzkum nářečí ve Slezsku a v přilehlých částech severovýchodní Moravy.

Již při studiu mluvy jednotlivých osad nebo malých geografických úseků se zřetelně potvzovala starší zkušenost, že ani mluva jedné osady nebývá celkem naprosto jednolitým, že se tu vyskytují rozdíly sociální a věkové, že tedy i v monografiích o jazyce jednotlivých osad nebo několika osad je nutné věnovat zvýšenou pozornost otázce t. zv. jednotnosti nářečí, a to tím spíše, že se situace po této stránce podstatně mění podle krajů (značně porušena je jednotnost nářečí v krajích průmyslových, v blízkosti velikých politických, a kulturních center a pod.). Ale jednotnost nářečí nebývá porušována jen činiteli sociálními, nářečí se také vzájemně různí podle místa. Proto tou měrou, s jakou se rozšiřoval geografický okruh našich bádání, ukazovala se stále naléhavěji potřeba náležitě přihlížet i k této zeměpisné stránce jazyka, t. j. sledovat pečlivě geografické rozšíření jednotlivých nářečních jevů. Naléhavost této potřeby plně zdůvodňovala i ta okolnost, že by na základě monografií jen jednotlivých osad nebo malé skupiny osad nebylo dost dobře možné — a to z praktických důvodů — podati plný obraz bohaté nářeční rozrůzněnosti Slezska a krajů severovýchodní Moravy, zjistit geografické rozložení jednotlivých nářečních jevů po celém území, přesně stanovit hranice nářečí.

Proto všechny nářeční monografie' připravované v našem oddělení, zejména pokud zabírají větší geografické úseky, v plné míře uplatňují zásady jazykového zeměpisu.⁷

Podrobný popis gramatického skladu vystihuje jen jednu stránku nářeční skutečnosti. Má-li být zachycena v celé úplnosti, je potřebí, aby gramatický popis byl ještě doplněn soupisem její slovní zásoby. Proto dialektologické oddělení v r. 1950 přistoupilo k široce založenému průzkumu slovníkového skladu lašských nářečí. Nabádavým povzbuzením k této práci mu byly Stalinovy stati o marxismu v jazykovědě, v nichž byla s takovou přesvědčivostí zdůvodněna důležitost slovní zásoby jazyka. Při této akci, na jejímž pozadí se rýsuje velký nářeční slovník lašský, jde jednak o to, aby se doplnil bohatý slovníkový a frazeologický materiál lašských nářečí nashromážděný vedoucím dialektologického oddělení a jeho spolupracovníky, jednak o to, aby se získal jasný obraz o jeho zeměpisném rozrůznění. Důležitou součástí tohoto průzkumu byla dotazníková akce, která proběhla v r. 1951 za živého ohlasu celé slezské veřejnosti.⁸ Dotazník, jehož autorem je Ad. Kellner, snaží se postihnout hlavní jádro slovní zásoby lašské. Jsou v něm ve výběru zastoupeny všechny důležitější slovní skupiny, hlavně však slova souvisící s denním životem a s jeho potřebami, se zaměstnáním obyvatelstva, s jeho zájmy o vnější svět. Odtud také jeho název Odras života slezského lidu v jazyce.⁹ Současně s touto akcí ve Slezsku byla organisována podobná akce i na Valašsku. Obě dotazníkové akce měly za úkol získat přesnější obraz o nářeční (hlavně lexikální) diferencovanosti zmíněných oblastí. Svůj úkol splnily a umožnily tak vytvořit soustavu opěrných bodů, v nichž bude časem materiál získaný pomocí dotazníků ověřován a doplňován odborně školenými explorátory. A teprve takto ověřené a doplněné údaje dotazníkové budou přenášeny na mapy.

Všechny tyto práce plně zapadají do akce mající za cíl methodami jazykového zeměpisu provést průzkum celého moravskoslezského území, a to v takovém rozsahu, v jakém podobný průzkum na území Čech provádí dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český v Praze.¹⁰ Tento průzkum začala na Moravě v r. 1949 organisovat dialektologická komise při Matici moravské v Brně ve spolupráci se Slezským studijním ústavem v Opavě, nyní tento úkol na sebe bere nová Československá akademie věd, a to její dialektologický kabinet v Brně. Vypracování potřebných dotazníků bylo svěřeno příslušným odborníkům obou moravských universit. Dosud, jak již bylo připomenuto, byl sebrán materiál z oblasti nářečí lašských a t. zv. valašských, a to z převážné části výzkumem na místě, menší měrou akcí dotazníkovou. V nejbližší době se přikročí k průzkumu nářeční oblasti hanácké na podkladě dotazníku sestaveného spoluprací Al. Gregora, Fr. Kopečného a Fr. Svěráka za redakční pomoci

Jar. Běliče a Ad. Kellnera, Na organizaci tohoto průzkumu se budou podílet obě moravská univerzitní střediska, totiž katedry českého jazyka a literatury při filozofické fakultě Masarykovy university v Brně a Palackého university v Olomouci. Touto akcí bude vhodně doplněn výzkum moravských a slezských nářečí, který na podkladě monografického zpracování začal v bohemistickém oddělení někdejšího brněnského slovanského semináře téměř před třicetá léty prof. Trávníček.

Vlastním cílem naší práce není ovšem popis dnešního stavu moravských a slezských nářečí. Vlastní jádro dialektologické práce vidíme ve zkoumáních historických. Nechceme materiál jen sbírat, nýbrž také vykládat. A to je možné jen za předpokladu, že pečlivě přihlížíme k celému předcházejícímu vývoji. „Látka a forma vlastní řeči jsou srozumitelné jen tehdy, sledujeme-li jejich vznik a pozvolný vývoj“, napsal Engels ve svém Antidühringu.¹¹ A Stalinovy stati nám znovu výmluvně připomněly důležitost hlubokého historismu při studiu současných nářečí. „Na jazyk,“ praví Stalin, „na jeho strukturu nelze se dívat jako na produkt nějaké jedné epochy. Struktura jazyka, jeho gramatická stavba a základní slovní fond jsou produktem řady epoch. Je třeba mítí za to, že prvky současného jazyka mají svůj původ až v šerém dávnověku, před epochou otroctví.“¹²

Proto zejména v posledních dvou letech dialektologické oddělení rozšířilo okruh svého intenzivního zájmu též na historickou problematiku našich nářečí. Zvlášť si vzalo za úkol na základě marxistické dialektické metody osvětlit otázku vzniku a vývoje českých nářečí. Na některých dílčích themech se již pracuje. Tak věd. asp. Ar. Lamprecht zkoumá pod tímto zorným úhlem slovní zásobu laštiny, věd. asp. Jos. Skulina zase jazykový vývoj v přechodném pásu hranickém a St. Králík se obírá složitou otázkou vzniku dnešního nářečního stavu na Kelečsku.

To je stručný pohled na naši dosavadní práci. Je z něho patrné, jak se v posledních třech letech zrychlil její chod, jak zintenzivněla, jak zabrala do šíře. Zásahu o to má nejen pracovní elán všech členů kolektivu, nýbrž především porozumění, s jakým se všechna naše dosavadní práce setkávala u představitelů našeho dnešního veřejného života. Nová organizace vědecké práce a účinná podpora vědy se strany naší lidově demokratické vlády skýtají plnou záruku toho, že úkoly, které jsme si vytkli, budeme moci v dohledné budoucnosti také čestně splnit.

P o z n á m k y

¹ Jeho vědeckou prvotinou je Příspěvek k otázce přehlásky a — ě v nářečích moravských, uveřejněný v r. 1911 v Listech filologických XXXVIII, 21—28.

² Podrobný jejich soupis je uveden v seznamu literatury souborné práce dr. Boh. Havráňka o českých nářečích (Československá vlastivěda III, 215—218).

- ³ Dr. Boh. Havránek, *Časopis Matice moravské* 1937, 429.
- ⁴ 1. sv. (1939) Štramberské nářečí od dr. Ad. Kellnera; 2. sv. (1941) Boskovické nářečí od dr. Fr. Svěráka; 3. sv. (1946) a 4. sv. (1949) Východolašská nářečí I, II. od dr. Ad. Kellnera. Třetí svazek této edice začal se sázet již v r. 1940, ale v r. 1943, kdy byla zlomena již větší polovina práce, musila být další sazba zastavena a k jejímu dokončení došlo až po německé okupaci. K tisku je připraven již sv. 5. (Nářečí Určic a okolí od dr. Fr. Kopečného) a sv. 6 (Doleká nářečí od dr. Jar. Běliče).
- ⁵ První díl jeho práce, popis gramatické soustavy středoopavských nářečí, vyjde v dohledné době tiskem.
- ⁶ Rozumím jim severní polovinu nářeční oblasti moravskoslovenské, zhruba v rozsahu, jak jej v 1. čísle I. roč. *Našeho Valašska* (str. 4—9) vymezil Jos. Válek.
- ⁷ První publikovaná práce toho druhu, která vzešla z bohemistického oddělení brněnského slovanského semináře, jsou Východolašská nářečí od Ad. Kellnera. (Viz pozn. 4.) Geografický zřetel plně uplatnil též Jar. Bělič při studiu dolských nářečí a zčásti též Fr. Kopečný ve své do. ud. nepublikované práci o nářečích centrálně hanáckých.
- ⁸ Ke spolupráci se dobrovolně přihlásili nejen učitelé a vysokoškolští studenti, ale i příslušníci povolání neučitelských, dělníci, zemědělci, zřizenci, úředníci. A je třeba říci, že se téměř všichni tito dobrovolníci z nejširších vrstev slezské společnosti, kteří se ujali práce na vyplnění dotazníku, zhostili tohoto úkolu docela čestně.
- ⁹ Vydal jej Slezský studijní ústav v Opavě a ten také celou akci organizačně připravil a řídil.
- ¹⁰ Srov. *Naši řeč* XXXIII (1949), 29—31.
- ¹¹ Vyd. 1949, str. 274.
- ¹² Sovětská diskuse o základních otázkách jazykových, *Rovnost*, Brno 1951, str. 198.